

Perokresba Mikuláša Ujlakiho
od Gabriely Halás, vytvorená na základe
jeho náhrobku v Iloku.

MIRIAM HLAVAČKOVÁ

PÚTNIK

KRÁĽ MIKULÁŠ UJLAKI
A JEHO CESTA DO RÍMA

ÚVOD

„Minulosť je cudzia krajina: veci sa tam robia inak.“
(Leslie P. Hartley)

Hovorí sa, že všetky cesty vedú do Ríma. Príslovie, z ktorého sa už stalo známe klišé naznačujúce, že k cieľu možno dospieť rôznymi cestami, vychádza z reálneho historického základu a pretrvala v ňom spomienka na Rimanov, ktorí počas stáročí vytvorili obdivuhodnú sieť ciest, pre lepšiu orientáciu rámcovanú míľnikmi. V stredoveku tými cestami do sídla pápeža a k hrobom mučeníkov kráčali aj pútnici z Uhorského kráľovstva. Medzi nimi pán Hlohovca, Mikuláš Ujlaki, v tom čase už bosniasky kráľ.

Uhorskí pútnici mali v Ríme veľmi silné zastúpenie. Tento jav si všimol roku 1445 aj dvoran francúzskeho kráľa Karola VII., cestovateľ Gilles Le Bouvier, ktorý vo svojom diele pri charakteristike Uhrov – mužov s dlhými bradami, ktorí viedli početné vojny s Turkami – uvádza, že „často chodia na púť do Ríma, a to v omnoho väčšom počte ako iní z hociktovej krajiny na svete, a v okolí Benátok, Bologne i Toskánska predávajú veľmi veľa koní.“¹ Je zaujímavé, že Bouvier v stručnom vykreslení hlavných črt obyvatelstva vyzdvihol práve pútnictvo do Ríma.

Hoci novodobé výskumy historikov potvrdili, že spoločnosť neskorého stredoveku bola spoločnosťou v pohybe – neustále sa presúval panovnícky dvor, poslovovia, vojaci, obchodníci, remeselníci, študenti a zástupy pútnikov –, cestovanie bolo oveľa nebezpečnejšie a zložitejšie ako dnes. Ten, kto šiel na púť, nemal istotu, či sa vráti domov. Pešo alebo na koni, jednotlivo či v skupinách, chorí i zdraví, bohatí i chudobní prechádzali dlhé týždne a mesiace krivolakými cestami, horskými priesmykmi, brodili sa cez rieky i močiare a prekonávali všemožné prekážky, ktoré pre nás dnes vďaka dopravným prostriedkom, technickým vymoženostiam a navigačným technológiám nie sú žiadnym problémom.

Prečo teda pútnici podnikali takú náročnú cestu, pri ktorej mohli prísť o život, a prečo práve do Večného mesta? Na túto otázku budeme hľadať odpoveď spolu s Mikulášom Ujlakim.

Pôvodne mala byť v popredí tejto knihy stredoveká púť do Ríma. Mikuláša som si zvolila ako sprievodcu, človeka v pozadí, z čisto pragmatického dôvodu: na rozdiel od iných pútnikov sa k jeho ceste a pobytu zachoval väčší počet písomných zmienok. O „jednoduchých“ pútnikoch pramene zvyčajne mlčia, no Mikuláš pochádzal z mocného a významného rodu stredovekého Uhorska, ktorého členovia po celé generácie zastávali vysoké krajinské úrady. On sám sa stal jedným z najvplyvnejších a najbohatších magnátov a v jubilejnom roku 1475, keď sa vybral na púť, bol už bosnianskym kráľom. Kráľa, ktorý prechádzal jednotlivými talianskymi mestami, si uctili tamojšie kniežatá a v Ríme bol hosťom samotného pápeža. Svedectvo o jeho prítomnosti sa zachovalo v registroch Vatikánskeho apoštolského archívu i na stránkach talianskych kroník. Dokonca v najstaršom európskom Špitáli sv. Ducha (Ospedale Santo Spirito in Sassia), vo štvrti Borgo blízko Vatikánskej baziliky, zostal zvečnený na freske aj so svojím sprievodom.

Mikuláš Ujlaki sa vybral na púť v pokročilom veku, takmer 70-ročný a vážne chorý. Okrem zbožných dôvodov a azda aj túžby po uzdravení možno v jeho motiváciách hľadať diplomatické a politické ciele. Celým jeho životom sa tiahne snaha o obranu „pravej“ viery proti Turkom, husitom či bratrikom, ktorá sa uňho spájala s rytierskymi ideálmi. Ochrana slabých a bezbranných patrila oddávna medzi povinnosti vládatára a ohrozená cirkev si ju z jeho pohľadu zasluhovala takisto. V Ríme teda žiadal o podporu pápeža pri protitureckom postupe a urgoval svätorečenie františkána Jána Kapistrána, hlavného motivátora víťazstva pri Belehrade (1456), s ktorým mal dôverný vzťah. Dôležitým „svetským“ motívom bolo aj uznanie jeho vlády na bosnianskom tróne hlavou cirkvi – pápežom. Ten totiž nebol len nástupcom apoštola Petra, ale zároveň politickým predstaviteľom, a tak sa diplomatické a politické záležitosti prepájali s pútnickými.

Keď som prechádzala písomné pramene z obdobia Mikulášovho života, stretávala som sa s jeho menom veľmi často. Zistila som, že by sa o ňom dala napísať oveľa hrubšia kniha, než sa teraz dostáva k čitateľovi. Vlastne je veľmi prekvapujúce, že jeho biografía nevyšla ani v Chorvátsku, odkiaľ jeho rod pochádzal, alebo v Maďarsku, kde vlastnil početné majetky. Dalo by sa dokonca napísať viacero kníh, venovaných správe Mikulášových hradných panstiev, jeho familiarite, vojnovým úspechom, fundátorstvu cirkevných inštitúcií alebo jeho pozícii na čele Bosnianskeho kráľovstva, ktorá je v historickej obci zdrojom protichodných názorov. Na viacero ideí som však z hľadiska hlavnej témy knihy musela rezignovať a množstvo listín odložiť nabok. No pravdou je, že z nenápadného sprievodcu sa postupne stával hlavný hrdina. Na základe úradných, majetkových, právnych listín, korešpondencie či dobových kroník si ho možno predstaviť ako ambiciózneho a schopného politika i bojovníka, vypočítavého a múdreho stratéga, ktorý

ovládal umenie diplomacie. Poznal zradu, ale aj sám zrádza. Podľahli by sme však pokušeniu vytvoriť si o ňom falošný obraz, keby sme na jeho rozhodnutia a skutky hľadeli súčasnými očami. Nie je našou úlohou ani cieľom vynášať sudy a hodnotenia. Hlbšie motívy konania ľudí, ktorých životné osudy sledujeme, neodhalíme. Možno len zaznamenávať ich životné kroky, rozhodnutia a osudy, ku ktorým nás privedú pramene. Hádám mi teda čitateľ odpustí, že kapitolám o Mikulášovej púti do Ríma predchádza obsiahlejšia stať o jeho životnom príbehu a uzatvára ich epilóg o jeho pôsobení na našom území, najmä na panstve v Hlohovci.

Za podnetné pripomienky ďakujem mojim obetavým recenzentom a priateľom, Antonínovi Kalousovi z Univerzity Palackého v Olomouci a kolegyni Daniele Dvořákovéj z Historického ústavu SAV, s ktorou som mohla viesť inšpiratívne rozhovory nielen počas písania tejto knihy, ale aj pri výskumných pobytoch v Ríme. Obohatením pre mňa boli aj konzultácie s profesorom Tomášom Fedelesom z Pécskej Univerzity, ktorý pripravuje knihu o synovi Mikuláša Ujlakihovi Vavrinovi, ako aj s kolegom Tomášom Homolom, na ktorého digitálnu zbierku edícií som sa mohla obrátiť v čase núdze. Záludné jazykové hlavolamy mi veľmi ochotne pomohol riešiť historik Ondrej Schmidt z Masarykovej univerzity v Brne, ako aj moji trpezliví kolegovia Martin Štefánik a Peter Bystrický z Historického ústavu SAV. Veľkú ústretovosť a pochopenie pri mojom pátraní po Mikulášovi Ujlakim v Taliansku prejavila pani riaditeľka Mantovského archívu Luisa Onesta Tamassia a archivárka Cecilia Tamagnini, za čo som im takisto vďačná. Za vlúdne prijatie v Hlohovci, cenné informácie a nezištnú pomoc pri obrazovom materiáli ďakujem riaditeľovi Vlastivedného múzea v Hlohovci Jozefovi Urminskému. Kurátorovi archeologických zbierok Vlastivedného múzea Petrovi Novosedlíkovi vďačím za zaujímavú exkurziu po „stredovekom“ Hlohovci.

Keď som premýšľala nad napísaním tejto knihy, plánovala som určitý úsek cesty putovať v stopách Mikuláša. Študovala som mapy, vyberala trasy s najzaujímavejšími pamiatkami, aby sa vynímali na obrázkoch v knihe. Veľké plány však zrušila epidémia covidu. Uzavreli sa hranice. Moje „putovanie“ sa zúžilo na návštevy archívov v Ríme či pobyty v Mikulášových stopách vo Florencii a Ferrare, kde som zvláštnym riadením osudu bývala presne na tej istej ulici ako v roku 1475 Mikuláš Ujlaki.

Dlhá a náročná cesta sa pre stredovekého pútnika mala stať v ideálnom prípade cestou vnútornou. Cestou odriekania, na ktorej spoznával svoje schopnosti i limity. Náročnou výzvou – a nielen v čase pandémie – je aj napísanie knihy. Zato, že mohla vzniknúť, by som sa chcela poďakovať svojmu manželovi, ktorý toleroval, že v myšlienkach som bola často viac na ceste do Ríma ako doma.

De sancto iacobe .
Lux idcus vspernic
sanctissime iacobe
qui inter apostolos
primatum tenes p

PROLÓG

PUTOVANIE V STREDOVEKU

Stredovekí kazatelia zvykli hovoriť, že človek je na tejto zemi človekom putujúcim, čiže *homo viator*, ktorý počas svojho života putuje do zaslúbeného cieľa – k večnej blaženosti nebeského raja. Putovanie sa tak chápať v dvojakom význame: v spirituálnom – ako synonymum životnej cesty – a vo fyzickom, tzv. zbožnom putovaní do najznámejších pútnických miest. Ten, kto sa vydal na púť, stával sa v krajinách, cez ktoré prechádzal, cudzincom, po latinsky *peregrinus*. Z tohto výrazu potom vychádzali ďalšie jazyky, ktoré si pozmenili význam z cudzinca na pútnika – v nemčine Pilger, v angličtine Pilgrim alebo vo francúzštine Pèlerin.² Pre cestujúcich do Ríma, po latinsky *Romam euntes*, sa dokonca ujal špeciálny termín: *romeus* alebo *romipeta*.³

Napriek tomu, že v tejto knihe sledujeme púť do Ríma, hneď na začiatku treba povedať, že pútnictvo nevzniklo s kresťanstvom a ani v súčasnosti nie je výlučne kresťanským fenoménom. Púť je archaickou praxou, spoločnou pre všetky náboženstvá, poznajú ju v hinduizme, šintoizme, budhizme alebo v islame, kde sa púť do Mekky zaraďuje medzi päť kultových povinností veriaceho. Aj v „kolíske kresťanstva“, judaizme, putovali Židia, rozptýlení okolo Stredozemného mora na Blízkom východe, do Jeruzalema, kde sa nachádzalo ich duchovné centrum – Šalamúnov chrám. Keď mal Ježiš dvanásť rokov, putovala jeho rodina, ako každá zbožná izraelská rodina, do Jeruzalema na sviatok Pesach.⁴ Na tradíciu židovského putovania priamo nadviazali kresťanské púte. Na začiatku ich dejín je zaujímavý paradox, ktorý stojí aj v centre kresťanskej viery, a to prázdny hrob – hrob Krista v Jeruzaleme. Prví kresťania, ktorí už nežili vo Svätej zemi, ale v diaspóre, sa vyberali na miesta Ježišovho pôsobenia, aby si uctili miesta, kadiaľ kráčal.⁵ Niektoré z nich sa potom stali centrami kultu, ako napríklad Betlehem, Nazaret, Golgota alebo Olivová hora s Getsemanskou záhradou. Popri Jeruzaleme smerovali zástupy pút-

Pútnikov bolo možné rozoznať na prvý pohľad, od ostatných pocestných sa líšili charakteristickým odevom a odznakmi pripnutými na klobúku.

Koloseum

nikov do Ríma, kde spočívali ostatky mučeníkov prvých storočí kresťanstva. Pri-
 pomeňme si preto stručne, aké udalosti viedli k ich násilnej smrti. Kým podmane-
 né národy v rámci svojho náboženstva uctievali aj rímskych cisárov, poskytoval im
 staroveký Rím relatívnu toleranciu. No pre kresťanstvo, ktoré sa šírilo na územie
 Rímskej ríše v 1. storočí, to neplatilo. Kresťania síce deklarovali, že sú vernými pod-
 danými cisára, odmietali však jeho božský kult a rituálnu prísahu vernosti cisárovi
 ako bohu. Odmietanie tohto kultu však vyvolávalo podozrenie zo vzbury a zrady
 voči rímskemu impériu a bolo jednou z hlavných príčin prenasledovania.⁶ Rima-
 nia vyčítali kresťanom nelojálnosť a nepriateľský postoj voči ríši. Nenávisť voči nim
 explodovala za vlády cisára Nera, ktorý po prepuknutí požiaru v roku 64 v Ríme
 kresťanov označil za vinníkov. Ako uvádza Tacitus, „z ich smrti sa stala zábava. Po-
 krytých kožami divokých zvierat ich roztrhali psy, a tak hynuli, alebo ich pribili na
 kríž či vrhali do plameňov, a keď sa zotmel, pálili ich namiesto nočného osvetle-
 nia“.⁷ Neskôr sa smrť kresťanov v aréne amfiteátra či v Koloseu, kde boli predha-
 dzovaní vyhľadovaným levom, zaživa upaľovaní pred obrazmi boha slnka či pre-
 bodávaní sprškou šípov, stala jednou z najvyhľadávanejších atrakcií. Mučeníckou
 smrťou v období prenasledovania zomreli aj dvaja najznámejší apoštolí, pôvodne

židovský misionár z gréckeho mesta Tarzu – Pavol (Šavol) – a rybár z pobrežia galilejského mora Šimon, ktorému dal Kristus meno Peter (grécky Kéfas). Keďže kresťania spočiatku nemali kultové miesto s pohrebiskom, a to najmä v čase zhoršovania ich prenasledovania, začali s hĺbením podzemných cintorínov, kde sa mohlo pochovávať bez prílišnej pozornosti úradov či zásahov nepriateľsky naladeného davu. Najrozsiahlšie katakomby vznikli na pozemkoch zámožných konvertitov, akými boli napríklad fláviovskí príbuzní cisára Domiciána, ktorí dali kresťanom k dispozícii pre zhromažďovanie svoje vily a pre pochovávanie svoje záhrady. Tak vznikla v mäkkom tufovom podloží pozdĺž cesty Via Appia i pozdĺž iných ciest, ktoré viedli z mesta, spleť podzemných chodieb, v ktorých kresťania do výklenkov ukladali telá zosnulých, zabalených do rubášov, posypaných vápnom. Katakomby, na stenách ktorých sa dodnes zachovali vyryté či namaľované kresťanské symboly, napríklad ryba, baránok či pastier, ako aj početné nápisy, sa stávali miestami kultu, pričom cirkev nadviazala na antickú tradíciu uctievania mŕtvych. Starovekí Rimanovia zastávali názor, že duša človeka vystúpi k hviezdám a jeho telo prijme naspäť príroda.⁸ Súčasťou ich pohrebného kultu bola hostina na výročie smrti zosnulého zvaná „refrigerium“, čo možno preložiť ako osvieženie či útecha. Túto tradíciu prevzali aj kresťania, ktorí do katakomb prinášali jedlo, aby oslávili výročie pamiatky mučeníkov. Verili, že mučeník nie je vzdialený len vo hviezdach, ale takisto prítomný aj na zemi – v súlade s tým, že na hrobch svätcov je prítomná ich moc (virtus), ktorá nezaniká smrťou, ale siaha až do večnosti. Slovo refrigerium však v reči kresťanov nadobudlo presne vymedzený zmysel, znamenalo nebeskú blaženosť.

Hroby apoštolov Petra a Pavla, nazývaných „apoštolské kniežatá“, navštevovali veriaci tajne už skoro po ich smrti. V písomných prameňoch sa preto neskôr púť do Večného mesta označovala ako cesta „k prahom apoštolov“ (ad limina apostolorum).⁹ Toto označenie dodnes pretrvalo vo zvyku biskupov putovať do Ríma na znak jednoty medzi miestnymi cirkvami a univerzálnou cirkvou.

Dlhé obdobie protikresťanských represíí ukončil v roku 313 Milánskym ediktom cisár Konštantín, ktorý zrovnoprávnil kresťanstvo s ostatnými náboženskými smermi. Stalo sa tolerovaným a časom i uprednostňovaným náboženstvom aj vďaka svojej štruktúre, ktorú neskôr prebrala štátna správa. Keďže hroby mučeníkov sa nachádzali pred múrmi mesta, veriaci na výročie ich smrti podnikali ďalekú cestu. Pohrebné právo z antických čias totiž zakazovalo pochovávanie vo vnútri hradieb, aby sa zosnulým zabezpečilo nedotknuteľné miesto odpočinku, ale i z dôvodu, že mŕtvi boli považovaní za nečistých. Táto právna koncepcia bola v rozpore s túžbou kresťanov po blízkosti ostatkov svätých. Už v 4. storočí museli ranokresťan-

skí cisári zakázať prekladanie mučeníckych hrobov a obchod s ich pozostatkami. Východiskom z tejto dilemy bolo budovanie oltárov a kostolov nad miestom ich pochovania, čo bol vtedy jediný spôsob, ako spojiť kult mučeníkov s posvätnosťou hrobov. A tak nad hrobom apoštola Petra na Vatikánskom pahorku vyrástla Bazilika sv. Petra, ktorú dal postaviť cisár Konštantín I. v priestore bývalého Nerovho cirkusu.¹⁰ Na mieste, kde bol pravdepodobne pochovaný sv. Pavol, asi dva kilometre od hradieb pri ceste do Ostie, vznikla zasa Bazilika sv. Pavla za hradbami (fuori le mura). Úctu Rimanov a mimoriadnu popularitu apoštola Pavla azda najlepšie vystihujú slová Jána Zlatoústeho z prelomu 4. a 5. storočia: „Toto telo [Pavlovo] obklopuje mesto ako múr a zaisťuje mu väčšiu bezpečnosť ako každá veža a tisíc hradieb.“¹¹ Súčasne s dvoma uvedenými bazilikami boli vybudované ďalšie veľké svätyne: vo vnútri hradieb Bazilika sv. Jána v Lateráne, za hradbami na Via Tiburtina Bazilika sv. Vavrinca (San Lorenzo fuori le Mura), na Palatíne sv. Anastázie a na jednom zo siedmich rímskych pahorkov Esquiline Bazilika Santa Maria Maggiore (Panny Márie Väčšej) – táto bazilika sa stala materským chrámom všetkých kostolov zasvätených Panne Márii, preto sa označuje ako „väčšia“ a postavili ju na mieste, kde pôvodne Rimania uctievali bohyňu Junonu, pomocníčku pri pôrode.

Telesná nedotknuteľnosť mŕtvych sa prísne rešpektovala do konca 8. storočia a telá svätcov neboli rozdeľované na drobné čiastočky, ako bolo zvykom na Východe. Pútnici si z Ríma mohli odnieť len kontaktné relikvie, takzvané brandea. Išlo o kúsky látky posvätené dotykcom so svätcovým hrobom, alebo olej z lampa, ustavične horiacich pred hrobom, ktorým sa naplňali malé ampulky.¹² Tie si väčšinou pútnici prišívajú na odev a pripisovali im uzdravujúci a ochranný účinok. Aj kostoly vnútri hradieb sa do tohto obdobia museli uspokojiť s kontaktnými relikviami alebo relikviami zo Svätej zeme. Keď sa cisárovná Konštantína z Konštantínopola obrátila na pápeža Gregora Veľkého (590 – 604) s požiadavkou o hlavu apoštola Pavla alebo inú časť jeho tela, nemohol jej pápež vyhovieť. Aby argumentačne podložil svoje dôvody, opísal cisárovnej (594) hrôzostrašné príbehy o tých, ktorí sa pokúsili otvoriť hrob sv. Pavla alebo mučeníka Vavrinca a do desiatich dní všetci zomreli. V nadväznosti na túto správu Gregor uvádza, že „v Ríme a na celom Západe sa považuje za neprípustné a svätokrádežné, ak chce niekto siahať na telá svätých. Preto sa veľmi čudujeme zvyklosti Grékov, ktorí, podľa ich vlastného tvrdenia, premiestňujú telá svätých, ťažko sa nám tomu verí.“¹³ Gregor na viacerých miestach uvádza, že daroval relikvie sv. Petra v podobe kúsočkov z jeho reťazí v relikviári v tvare kľúča, ktorý mohol byť v prípade potreby vyrobený aj zo zlata. Ten sa mohol prikladať na postihnuté miesto chorým alebo nosiť ako medaila na krku.